

Vizualumas Radvilų laidotuvių iškilmėse XVIII amžiuje

Aistė Paliušytė

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, 08105 Vilnius
El. paštas aiste.paliusytc@gmail.com

Straipsnyje analizuojama Radvilų laidotuvių iškilmų eiga ir proginės miesto ir bažnyčių erdvių transformacijos. Atskleidžiami svarbiausi vizualiniai renginių komponentai, laidotuviuose taikytų atvaizdų tipai. Jie gretinami su XVIII a. LDK didikų laidotuvių vizualinės retorikos tradicija. Vertinamas iškilmų aprašymuose numatytas reginio stebėtojo vaidmuo, jo vizualinio patyrimo svarba perteikiant ekspresyviausias ir simbolines renginių reikšmes.

RAKTAŽODŽIAI: Radvilos, laidotuvių ritualas, vizualioji kultūra, XVIII a., Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė

Įvadas

LDK didikų laidotuvės buvo vieni iš ryškiausių, daugiausia dalyvių ir žiūrovų įtraukusių Naujųjų laikų ritualų. Kultūros istorijos ir antropologijos tyrimuose jau buvo pagrįsta su asmens mirtimi susietų ritualų reprezentatyvumo svarba¹. Laidotuvių iškilmės, kaip laidojimo ritualų kulminacija, ne tik išreiškė santykį tarp mirusiojo ir bendruomenės, bet ir ženklino renginio dalyvių socialinį statusą, apibrėžė jų galios santykius. Taigi simbolizavo socialinę tvarką ir padėjo ją įtvirtinti. Iškilmų, kaip ir kitų ritualų, poveikis rėmėsi jų ekspresyviaja, simboliškai ir komunikacine galia². Ją iš dalies lėmė renginio vizualumas, žiūrovų / dalyvių įtraukimas į ritualinį veiksmą, regimaisiais objektais, simboliais paženklintos erdvės, ritualinės aplinkos, patyrimas.

XVIII a. LDK diduomenės laidotuvių reginiai jau buvo ne kartą nagrinėti, tačiau jų ekspresyviosios ir komunikacinės galios gvildentos dar fragmentiškai³. Tyrinėjant LDK laidotuvių iškilmų dekorą daugiausia dėmesio buvo skirta atvaizdų motyvams, įvardytiems spaudos tekstuose, apibendrinti⁴. Daug rašyta apie baroko iškilmėse taikytas emblemas, buvo cituojamos ar perfrazuojamos jų inskripcijos. Tokių laidotuvių renginių komentavimo būdą iš dalies paveikė XVIII a. iškilmų aprašymų retorika, kurioje emblemoms skirta nemažai vietos. Tačiau XVIII a. šaltiniuose numatytas ne tik emblemų skaitytojas ir atvaizdų motyvų atpažintojas. Aprašymuose implikuotas stebėtojo vizualinis patyrimas, į kurį šiame straipsnyje siekiama atkreipti dėmesį.

1 Mirties ir laidotuvių ritualų problematikai skirta istoriografija yra labai gausi. Tarp knygų, kuriose aptariami mirties problematikos tyrimai, pažymėtina: Koslofsky, 2000. Taip pat minėtinos monografijos, skirtos mirties sampratai ir laidotuvių papročiams ATR ir jos dalyje – LDK (Chrościcki 1974; Rok 1999; Paknys 2008).

2 Bell 2009: 70.

3 Morka 1995: 147–162 (straipsnyje daugiausia nagrinėjamos ATR valdovo Augusto II laidotuvių iškilmės); Berlej 1999: 61–70; Balaišytė 2008: 9–23; Janonienė 2009: 27–40; Matuškaitė 2009; Balaišytė 2012: 301–309; Manyš 2014.

4 Balaišytė 2008: 9–23.

Žiūrovo vaidmens, jo patyrimo iškilmėse įvertinimas aktualus ir atsižvelgiant į platesnį istoriografinį kontekstą, pastaraisiais dešimtmečiais Vakaruose populiarėjančius regėjimo kultūros tyrimus. LDK istorijoje jie dar nebuvo sistemingai nagrinėti. Taigi analizuojant stebėtojo vaidmenis iškilmėse galima ieškoti prielaidų regėjimo kultūros LDK tyrimams⁵. Vis dėlto reikia pripažinti, kad iškilnių vizualumą ir jų stebėtojo vaidmenį daugiausia pažįstame ne iš vizualinių fenomenų, nes LDK švenčių ir jų dekoru atvaizdų beveik nėra išlikę. Pagrindinis šaltinis – vaizdų aprašymai, jų lingvistiniai atitikmenys. Iškilnių aprašymuose, skirtuose įvykiui įamžinti, mirusiam asmeniui ir jo giminei pašlovinti, reginio stebėjimo patirtis pateikiama selektyviai ir atitinkamai struktūruojama. Perteikiamas toks patirties paveikslas, kuris sutampa su iškilnių rengėjų intencijomis parodyti laidotuves kaip reikšmingą, giminės galią liudijantį renginį. Toks žiūrovo patirties selektyvumas ir struktūravimas tekstuose padeda geriau suprasti socialinę vizualinių reiškinių paskirtį ir jų reikšmę konstruojant ekspresyviausias bei simbolines ritualo reikšmes.

Iškilnių vizualumo klausimas šiame straipsnyje nagrinėjamas remiantis Radvilų dvaro pavyzdžiu. Šios problematikos tyrimo objektas yra parankus. Giminė XVIII a. dar liko įtakinga, rūpinosi savo reprezentavimu įvairiomis kultūros formomis. Įtakingiausi giminės nariai inicijavo plačią žinių apie laidotuvių iškilnių sklaidą, užsakė jų aprašymų⁶. Nepaisant sąlyginės Radvilų laidotuvių šaltinių gausos, jos paprastai tik fragmentiškai minėtos rašant laidotuvių papročių istoriją ar svarstant atskirų giminės narių veiklą. Tik keletas autorių nuodugniau analizavo kelis Radvilų laidotuvių iškilnių pavyzdžius. Vis dėlto jų vizualumas atskirai nebuvo nagrinėjamas⁷. Vienintele išimtimi galima laikyti lenkų autoriaus Juliuszo A. Chrościckio straipsnį, kuriame detalai aprašytas Onos Sanguškaitės-Radvilienės katafalkas, išryškinta antikinė jo vaizdinių kilmė ir ryšys su valdovų laidotuvėse taikytais motyvais⁸. Vis dėlto nei šis, nei kiti tyrėjai nesiekė šaltiniais pagrįsti platesnės XVIII a. Radvilų iškilnių reginių ir juo labiau jų vizualumo perspektyvos.

Palyginti su ankstesne istoriografija, šiame straipsnyje išplečiamas tyrimo objektas. Be aukšto rango politinių figūrų, atkreipiamas dėmesys į mažiau įtakingų asmenų, moterų ir jaunuolių, laidotuves. Analizuojamos ne tik Nesvyžiuje, bet ir kitose LDK vietose vykusios iškilmės. Apie jų vizualumą sprendžiama remiantis įvairesniais ir gausesniais nei iki šiol šaltiniais. Tirti ne tik aprašymai spaudoje, kuriais dažniausiai remiamasi aprašant iškilmes Lietuvos istoriografijoje, bet ir didikų dienoraščiai, laišakai. Jie pateikia papildomų, spaudoje nepublikuotų duomenų apie iškilmes ir jų recepcijos ypatumus. Analizuojami taip pat dvaro finansiniai ir ūkiniai

5 *Vision in Context* 1996.

6 Zielińska 1993: 205–214.

7 Chrościcki 1989: 251–268; Wołański 2010: 251–268, 422–430; Папко 2014: 421–427. Vilniuje vykusias Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės kūno palydas analizavo: Manyš 2014: 202–206.

8 Chrościcki 1989: 251–268.

dokumentai, kurie ne tik papildo faktus apie iškilmių organizavimą, bet ir padeda geriau įvertinti atskiriems renginių komponentams skiriamą reikšmę. Straipsnyje mažai remiamasi vizualiniais šaltiniais: žinomas tik vienas išlikęs laidotuvių dekoracijų atvaizdas – Onos Sanguškaitės-Radvilienės *castrum doloris* Nesvyžiuje, nors Radvilų laidotuvių vizualizacijos pavyzdžių XVIII a. buvo sukurta daugiau⁹.

Remiantis anksčiau nurodytais šaltiniais, straipsnyje siekiama įvertinti vizualumo reikšmę XVIII a. Radvilų laidotuvių iškilmėse. Sprendžiami šie uždaviniai: 1) atskleisti iškilmių erdvinis kontekstus ir įvertinti svarbiausius renginių vizualinius komponentus; 2) susisteminti Radvilų laidotuvių ceremonijoje taikytus atvaizdus, atskleisti jų ryšį su LDK laidotuvių vizualinės retorikos tradicija; 3) išryškinti reginių aprašymuose implikuotą stebėtojo, jo vizualinės patirties vaidmenį.

Gedulingų procesijų kelias ir reginio konstravimas

Vienas svarbiausių laidotuvių iškilmių reginių buvo gedulingos procesijos, mirusiojo kūno palydos į laidojimo vietą, atsisveikinant su juo įvairiose Radvilų valdose. Kelyje sustojant, sakant progines kalbas, ženklinamos simboliškai svarbios vietos ir patvirtinamas mirusiojo ryšys su valdomis, primenama apie jo fundacijas bažnyčioms¹⁰. Nors Radvilų gedulingų palydų aprašymai paprastai prasideda nuo Myriaus ar Nesvyžiaus prieigų, šiek tiek duomenų yra išlikę ir apie ankstesnį kelią. Pavyzdžiui, apie tai, kaip netikėtai mirusio šešiolikmečio Jonušo Tado, Vilniaus vaivados Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės sūnaus, kūnas iš Olykos buvo lydimas į Nesvyžių, pakeliui iškilmingai sutinkamas ir pagerbiamas įvairiose šventovėse skirtingų konfesijų dvasininkų¹¹.

Perkeliant kūną dideliais atstumais intervencijos į atvirą erdvę būdavo palyginti nedidelės. Išlikę procesijų organizavimo projektai, jų rankraštiniai ir spausdinti aprašymai liudija, jog iškilmių rengėjams viena svarbiausių buvo dalyvių sudėtis ir eisenos tvarka¹². Procesijos dalyviai turėjo atstovauti įvairiems luomams, bajorams, miestiečiams, dvasininkams, organizuota jų hierarchinius santykius išreiškianti eisenos tvarka. Procesijoje dalyvavę asmenys kiekvienu atveju skyrėsi, bet visada buvo matomi vietinės Nesvyžiaus kunigaikštystės, Radvilų miestų, atstovai,

9 Pavyzdžiui, 1771 m. išlaidų sąrašė minimas neišlikęs Onos Liudvikos Mycielskos-Radvilienės laidotuvių (*parady przy ciele*) atvaizdas (*AGAD. AR. Dz. XI. B. 157: 39*).

10 Apie simbolinių vietų svarbą baroko laikų iškilmėse: *Baroque Style* 2009: 174. Apie Onos Sanguškaitės-Radvilienės procesijas, kūno vežimą tarp valdų Bialoje, Myriuje, Užankoje, Nesvyžiuje rašė: Wolański 2008: 425.

11 J. T. Radvilos laidotuvių dienoraštis, 1750. *AGAD. AR. Dz. XI. B. 168: 5–9*.

12 Be spausdintų aprašymų, išliko ir rankraštiniai (jau minėtas Jonušo Tado, taip pat Jeronimo Florijono Radvilos laidotuvių aprašymas (*AGAD. AR. Dz. XI. B. 139: 98–99*). Taip pat žinomi Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės nurodymai Pranciškos Uršulės laidotuvėms, Karolio Stanislovo Radvilos – M. K. Radvilos Žuvelės laidotuvėms (*AGAD. AR. Dz. 29. B. 7: 478–479; B. 11: 79–80*). Duomenų apie laidotuves ir jų dalyvius yra ir Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės dienoraštyje (*AGAD. AR. Dz. VI. Sygn. II-80a*).

giminės narių ir dvaro palydos grupė. Buvo būtinas platus valstybės aristokratijos atstovavimas. Eitynėse dalyvavo kariuomenė¹³. Dalyviai ir jų organizavimo principai buvo panašūs, tačiau buvo savitų variacijų, koreguota tvarka, ir tai dar kartą liudija, kad būtent šiam procesijos aspektui skirtas ypatingas dėmesys¹⁴. Svarbus reginio komponentas buvo kolektyvinis judėjimas, dalyvių gestai¹⁵. Tai yra gedulingose eisenose susiduriame su kūnų formuojama erdve, kurią sudaro ir simboliškai įprasmina dalyviai, jų judesiai ir tarpusavio erdvinis ryšys. Šiuo požiūriu tiek XVIII a. I pusės, tiek II pusės Radvilų iškilmės buvo panašios.

Kaip ir kitose iškilmėse, laidotuvių procesijoje labai svarbūs buvo dalyvių apdarai ir laidotuvių rekvizitų audiniai. Gedulingų drabužių atnaujinimas buvo vienas svarbiausių organizatorių rūpesčių laikotarpiu nuo asmens mirties iki jo laidotuvių. Didelio kiekio vienodų audinių užsakymai tarsi patvirtina, kad gedulo laikotarpiu, tikriausiai ir procesijose, svarbūs buvo nauji ir išvaizdūs, dvaro vienovę liudijantys apdarai. Svarbus buvo ir atskirų dvariškių grupių išskyrimas¹⁶. Procesijoje dalyvavusių asmenų drabužiai suprantami kaip įvykio svarbą ir dalyvių statusą pabrėžiantys ženklai. Pavyzdžiui, Pranciškos Uršulės laidotuvių aprašyme pažymėta, kad karstą lydėjo dvylika kambarinių aksomo apsiaustais, už karsto ėjo šeimos nariai ilgais gedulingais apsiaustais, paminėti ir iškilmingi vyskupų apdarai¹⁷. Mirus LDK didžiajam vėliavininkui Jeronimui Florijonui Radvilai, gedulingos procesijos priekyje ėjo, be kitų, ir arklidininkas karmazino spalvos aksomo apsiaustu, anot iškilmės aprašiusio autoriaus, specialiai pasiūtu tai progai¹⁸. Mirus Onai Liudvikai Mycielskai-Radvilenei priešais kūną ėjo iškilmingais drabužiais vilkintys nuncijus ir vyskupai. Abatai kartu su Vilniaus kanauninkais išsiskyrė ornamentiniais apvais puoštomis purpuro, Lucko vyskupai – violetinėmis togomis¹⁹. Aprašymuose dažniausiai buvo pabrėžiamos tik tos audinių savybės, kurios reprezentavo laidojamo asmens, jo giminės ir kitų dalyvių statusą, taip pat proginę drabužio paskirtį.

Svarbūs buvo ir laidotuvių paramentai. Uršulės Pranciškos Radvilienės laidotuvių procesijos aprašyme minimas puošnus varinis karstas su dailiai paausnotomis detalėmis²⁰. Jeronimo Florijono Radvilos laidotuvių aprašyme taip pat paminėtas puošnus varinis, auksuotas, heraldiniu erelio motyvu puoštas karstas²¹. Vienas

13 Apie Radvilų laidotuvių dalyvius rašė: Wolański 2008: 422–431.

14 Aprašymuose minima atskirų dalyvių grupių tvarka. Procesijose taikytas ir įvairesnis dalyvių rikiavimas, pavyzdžiui, dviem eilėmis, nuo vartų link bažnyčios lydint Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės žmonos Uršulės Pranciškos kūną (Pranešimas iš Nesvyžiaus 1753 09 03. *Kuryer Polski*. 1753. Nr. III, Supplement).

15 Pavyzdžiui, rašoma, kaip karsto šone eina giminaičiai, laikydami katafalko apdangalą: Pranešimas iš Nesvyžiaus 1760 09 07. *Kuryer Polski*. 1760. Nr. 38, Addytament do Gazet.

16 Apsiuvininko darbų, skirtų gedulo laikotarpiui, sąrašas, 1760. *AGAD. AR. Dz. XI. B. 139: 189–196*.

17 Pranešimas iš Nesvyžiaus 1753 09 03. *Kuryer Polski*. 1753. Nr. III, Supplement.

18 Pranešimas iš Nesvyžiaus 1760 09 07. *Kuryer Polski*. 1760. Nr. 38, Addytament do Gazet.

19 Opisanie pogrzebów 2014: 48.

20 Pranešimas iš Nesvyžiaus 1753 09 03. *Kuryer Polski*. 1753. Nr. III, Supplement.

21 Pranešimas iš Nesvyžiaus 1760 09 07. *Kuryer Polski*. 1760. Nr. 38, Addytament do Gazet.

labiausiai pastebimų procesijos reginio elementų buvo ir aštuoniais žirgais įkinkytas katafalkas²². Siekta, kad visą kelią jis atrodytų reprezentatyviai, todėl Jonušo Tado Radvilos procesijoje gedulingą vežimą puošiantys audiniai buvo kelis kartus keičiami²³. Kaip atrodė katafalkas, liudija ir Jeronimo Florijono laidotuvių aprašymas. Gedulingas vežimas buvo dengtas karmazino spalvos aksomo apdangalu aukso galionais, jį traukė aštuoni žirgai su tokio pat aksomo kapomis. Greta jų ėjo dvylika haidukų su tokiais pat apsiaustais ir žvakėmis. Laidotuvių procesijos reprezentatyvumo siekta, matyt, ir mažiau įtakingų giminės narių laidotuvėse²⁴. Štai psichikos negalią turėjusio giminių globoto Martyno Mikalojaus Radvilos (m. 1782 m.) laidotuves aprašančių tekstų nebuvo publikuota, bet, tikėtina, kad jos buvo surengtos pakankamai iškilmingai, parenkant įtakingos giminės nariui deramus proginius reikmenis. Tai liudija Vilniaus vaivados Karolio Stanislovo Radvilos užsakymas karmazino spalva ištapyti globotinio laidotuvių vežimą su aukso detalėmis²⁵.

Greta minėtų laidotuvių rekvizitų svarbiais reginio akcentais, kaip ir kitų XVIII a. didikų iškilmių atvejais, laikytas apšvietimas, eisenos dalyvių nešamos žvakės ir deglai. Svarbiausios, žinoma, buvo jų simbolinės implikacijos, tačiau jos sąlygojo ir reginio įtaigą, kartais ir matomumą apskritai. Jų reikšmė procesijos matymui dar labiau sustiprėdavo temstant, o būtent tamsiu paros metu dažnai vykdavo gedulingos procesijos²⁶.

Taigi, kaip galima spręsti iš anksčiau pateiktų pavyzdžių, procesijų vizualumo recepcijos pobūdis nuolat kartojosi. Aprašymuose spalvos ir šviesos įvardijamos tik tuomet, kai siekiama paryškinti renginio svarbą ir didybę, todėl dažniausiai pažymimos paramentų ar drabužių proginės simbolinės spalvos. Pavyzdžiui, Radvilų iškilmių aprašymuose nuolat įvardijami karmazino spalvos rekvizitai to meto žiūrovui galėjo būti suprantama regimoji dalyvių kilmės nuoroda²⁷.

Aprašymuose procesijų vizualinis patyrimas komentuojamas retai, bet XVIII a. II pusėje atsiranda kiek platesnių reginio refleksijų, pasitaiko ir jo nuotaikos bei išraiškos vertinimų. Pavyzdžiui, Onos Mycielskos-Radvilienės laidotuvių gedulingą palydą aprašęs autorius pažymėjo, kad vaizdas yra labai liūdnas, jaudinantis, bet kartu

22 *Diariusz odprawionego w Nieświeżu pogrzebu ś. p. ks[ie]cia Jmci Mikolaja Faustyna Radziwilla, wojewody nowogrodzkiego*, [1748]); Pranešimas iš Nesvyžiaus 1753 09 03. *Kuryer Polski*. 1753. Nr. III, Supplement; Pranešimas iš Nesvyžiaus 1760 09 07. *Kuryer Polski*. 1760. Nr. 38, Addytament do Gazet; Matuszewicz 1986: 217–219.

23 J. T. Radvilos laidotuvių dienoraštis, 1750. *AGAD. AR. Dz. XI*. Nr. 168: 7.

24 Pranešimas iš Nesvyžiaus 1760 09 07. *Kuryer Polski*. 1760. Nr. 38, Addytament do Gazet.

25 Stepono Cibulskio darbų sąrašas (*BNI*. F. 694. Ap. 1. B. 64: 21).

26 Pavyzdžiui, Uršulės Pranciškos kūnas atgabentas į Rudavką prie Nesvyžiaus leidžiantis saulei (Pranešimas iš Nesvyžiaus 1753 09 03. *Kuryer Polski*. 1753. Nr. III, Supplement); Jeronimo Florijono Radvilos kūną perkeliant iš Rudavkos į Nesvyžį, procesija pajudėjo septintą vakare (Pranešimas iš Nesvyžiaus 1760 09 07. *Kuryer Polski*. 1760. Nr. 38, Addytament do Gazet). Nakties ceremonijos minimos ir Vilniuje mirus Mykolui Kazimierui Radvilai Žuvelei (Matuszewicz 1986: 217–219).

27 Iškilmių aprašymuose spalvų simbolika nėra komentuojama, tačiau ji dažnai įvardijama kitoje XVIII a. raštijoje.

žadinantis pagarbą: liūdną vaizdą, anot teksto autoriaus, kelia gedulingi apdarai, pagarbą – rinktiniai procesijos dalyviai ir jos prabanga²⁸.

Ceremonialai Nesvyžiaus prieigose

Nagrinėjant reginio konstravimą vietos požiūriu, pastebimas jo dinamiškumo siekis. Artėjant prie rezidencijos centrų keičiamas kraštovaizdis, pavyzdžiui, ketvirtį mylios iki Nesvyžiaus nutolusioje, jėzuitams priklausiusioje Rudavkos valdoje, kurią vienuoliams dovanojo dar Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis. Ši vieta dėl ten stovėjusios koplyčios, palyginti nedidelio atstumo iki Nesvyžiaus ir didelės atviros erdvės buvo itin patogi laidotuvių ceremonijoms organizuoti. Rudavkoje dažnai buvo sustojama mirusiųjų kūnus gabenant iš Myriaus į Nesvyžį. Ji minima daugelio Radvilų laidotuvių aprašymuose, pavyzdžiui, Rudavkoje pakeliui iš Myriaus sustojo ir Jeronimo Florijono Radvilos gedulinga palyda, ir Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės laidotuvių procesija²⁹. Kai kada minimi ir Nesvyžiaus prieigose pastatyti laikini įrenginiai: per Pranciškos Uršulės Radvilienės laidotuves būtent Rudavkoje, atvirame lauke, buvo pastatyta palapinė / baldakimas iš turkiško kilimo (pavadintas *Dywan turecki*), kurioje puošniame auksuotame vario karste gulėjo kunigaikštienės kūnas³⁰.

Dar tankiau laukas prie Rudavkos buvo apstatytas palapinėmis laidojant Naugarduko vaivadą Mikalojų Faustiną Radvilą 1747 metais. Laidotuvės vyko beveik tuo pačiu metu kaip Onos Sanguškaitės-Radvilienės, todėl, matyt, prireikė papildomų uždarų erdvių gausiai gedulingai palydai ir laidotuvių ritualams³¹. Laukas netoli Rudavkos buvo apstatytas etmono Radvilos Žuvelės palapinėmis, kurias spausdintos laidotuvių reliacijos autorius įvardijo kaip itin puošnias („bardzo wspaniałą ad hunc Actum reprezentacującemi adornacją“)³². Vienoje jų buvo katafalkas. Palapinėmis apstatyto lauko vaizdas galėjo priminti karo stovyklą. Toks vaizdinytinkamai reprezentavo velionio, kaip karo vado, tapatybę. Juk buvo laidojamas LDK kariuomenės generolas leitenantas, Naugarduko vaivada, kuris karo sąlygomis atliko ir vaivadijos bajorų šauktinių kariuomenės vado funkcijas. Karinės atributikos prezentacijos buvo būdingos daugelio kartų Radviloms, tarp kurių buvo

²⁸ Opisanie pogrzebów 2014: 49.

²⁹ Pranešimas iš Nesvyžiaus 1760 09 07. *Kuryer Polski*. 1760. Nr. 38, Addytament do Gazet; Nurodymai apie M. K. Radvilos Žuvelės laidotuves, 1763 05 16. *AGAD. AR. Dz.* 29. B. 11: 80.

³⁰ Pranešimas iš Nesvyžiaus 1753 09 03. *Kuryer Polski*. 1753. Nr. III, Supplement; Balaišytė 2008: 14.

³¹ Apie tai užsimenama ir Mikalojaus Faustino Radvilos laidotuvių reliacijoje, kur rašoma, kad rugsėjo 18 d., vos dviem dienoms praėjus po Sanguškaitės laidotuvių, Nesvyžiaus bažnyčios erdvė paruošta kunigaikščiui laidoti: *Diariusz odprawionego w Nieświeżu pogrzebu ś. p. ks[ię]cia Jmci Mikolaja Faustyna Radziwiłła, wojewody nowogrodzkiego*, [1748].

³² *Diariusz odprawionego w Nieświeżu pogrzebu ś. p. ks[ię]cia Jmci Mikolaja Faustyna Radziwiłła, wojewody nowogrodzkiego <...>*, [1748]. Apie iškilmių organizavimą taip pat žr.: Stanislovo Radvilos laiškas M. K. Radvilai Žuvelėi iš Vilniaus 1747 08 16. *AGAD. AR. Dz.* IV. B. 554: 38–40.

ėjusių svarbiausias valstybės karo vadų pareigas. Kariuomenės rekvizitų taikymas atitiko ir platesnį bajorišką etosą, tapatinimąsi su karių-gynėjų kultūrine tradicija.

Karo stovyklos vaizdinį galėjo stiprinti ir gausus kariuomenės dalyvavimas ceremonijoje, tas buvo būdinga LDK ir Lenkijos karalystės karo vadų laidotuvėms³³. Abipus palapinių stovėjo petihorų kavalerijos su kirasomis būrys, karališkosios kariuomenės raiteliai su gedulingomis vėliavomis, LDK didžiojo etmono kavalerija. Rudavkos lauke pastatyti ir laikini vartai, kurie taip pat buvo įprasti tuometinėse iškilmėse. Jie buvo vieni pačių populiariausių ir labiausiai paplitusių iškilmių dekoru motyvų visoje Europoje naujaisiais laikais³⁴. Laidojant Radvilą, triumfo vartai buvo puošti aliejinėmis lempomis ir ginklais. Jų šonuose stovėjo patrankos. Įrengtos ir lempomis puoštos piramidės – lengvai atpažįstami amžinybės ir šlovės simboliai, taikomi tiek Vakarų, tiek Vidurio Europoje ir LDK kultūroje. Taigi Mikalojaus Faustino ceremonialų erdvė, turėjusi elementų, sutampančių su plačiai paplitusiais paneuropiniais vaizdiniais, patvirtina ankstesnes tyrėjų išvalgas, kad LDK laidotuvių iškilmių vaizduotė buvo nulemta kultūrinių kontaktų su kitais Europos kraštais³⁵.

Vis dėlto reginys buvo konstruojamas ne tik taip, kad rekvizitai ir dalyviai padėtų atpažinti mirusiojo tapatybę ir jo giminės statusą, bet ir taip, kad renginio didybės įspūdį sustiprintų žiūrovo vizualinis patyrimas. Tai, kad į ceremonialų erdvę buvo žvelgiama kaip į reginį, liudija jos aprašymas. Įvardijama dekoru elementų spalva (aikštės centras priešais palapinę buvo išklotas ir pagražintas raudona gelumbe), taip pat minima palapinės fasado papuošimų simetrija. Anot aprašymo autoriaus, itin įspūdingas buvo temstant iš visų pusių atsiveriantis palapinių apšvietimas. Lauko kompozicija liudijo, kad joje buvo numatyta stebėjimo tvarka, vaizdų simetrijos patyrimas ir žiūrovo padėties kaita stebint reginį.

Panašiai kaip per Mikalojaus Faustino laidotuves, Nesvyžiaus prieigų erdvė pertvarkoma ir kitais atvejais. Pavyzdžiui, perlaidojant Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės antrąją sutuoktinę Oną Liudviką Mycielską praėjus septyneriems metams nuo moters mirties: perkeliant jos kūną iš Gostynės bažnyčios, lauke, ketvirtį mylios nuo Nesvyžiaus, buvo pastatyta didžiulė Jono Sobieskio palapinė, įgyta kaip karo grobis mūšyje prie Vienos karo su turkais metu³⁶. Šis rekvizitas nebuvo atsitiktinis. Karališkosios giminės daiktai saugoti giminės rinkiniuose, o giminystės ryšiai su Sobieskiais puoselėjami kelių kartų Radvilų³⁷. Pavyzdžiui, iškilmių organizatorius Onos Liudvikos Mycielskos išūnis Vilniaus vaivada Karolis Stanislovas Radvila ypač iškelė Sobieskio relikvijų svarbą, kai prieš kelerius metus

33 Ciesielski 2001: 217–234.

34 Chrościcki 1974: 81–84; Zerner 2004: 76–77.

35 Koutny-Jones 2015: 11.

36 Opisanie pogrzebów 2014: 47.

37 Apie giminystės ryšių su Jonu Sobieskiu svarbą Radvilų istorijoje žr.: Pietrzak 2012: 85–100; Pietrzak 2016: 99–131.

(1783), minint Vienos mūšio metines Nesvyžiaus bažnyčioje, specialiaame soste (*tron pamiątek*) išstatė valdovo daiktus³⁸. Onos Liudvikos Mycielskos-Radvilienės laidotuvių proga Vilniaus vaivada nutarė dar kartą priminti giminės ryšį su karališkąja gimine. Sobieskio laikų relikvija, pritaikyta kaip laidotuvių rekvizitas, veikė kaip giminės atminties objektyvizacija, dar vienas jos aukštos kilmės ir ryšių su valdovu pristatymas.

Proginės dekoracijos Nesvyžiuje

Nors jau Nesvyžiaus prieigose buvo keičiamas kraštovaizdis, vis dėlto labiausiai erdvė pertvarkoma rezidenciniuose centruose³⁹. Radvilų nekropolis Nesvyžiuje buvo procesijų tikslas, miestas – svarbiausia laidotuvių ceremonijų vieta. XVIII a. Nesvyžiuje procesijos vyko vis tuo pačiu keliu. Čia, kaip ir kituose LDK bei visos Europos miestuose, procesijų kelio formavimuisi svarbiausia buvo vartų, į juos vedančių kelių, turgaus ir karališkosios ar didiko rezidencijos padėtis⁴⁰. Simboliškai svarbias miesto vietas taip pat akcentavo procesijų stabtelėjimas, kai buvo sakomos išskilmingos kalbos. Procesijos kelyje pabrėžiamą atskirų miesto vietų reikšmę antrino kelio dekoravimas, apšvietimo ir laikinosios architektūros statinių komponavimas.

Radvilų laidotuvių procesijose dažnai sustojama miesto prieigose, prie vartų⁴¹. Iš ten traukiama tolyn, pro turgaus aikštę su rotuše, link jėzuitų bažnyčios. Po mišių svečiai rinkdavosi į rezidenciją. Taip iškilmių dalyvių kelias simboliškai sujungė svarbiausius miesto administracinius ir sakralinius pastatus. Kelias nuo miesto vartų iki jėzuitų bažnyčios buvo dekoruojamas.

Antai laidojant Jonušą Tada Radvilą, miesto iškilmės prasidėjo ties vartais. Iš ten procesija ėjo įprastu keliu, sustojo priešais bursą. Vartai, už jų einanti gatvė ir joje pastatytos kolonos buvo apšviesti. Turgaus aikštėje miesto magistratas įrengė šiai progai skirtus triumfo vartus⁴².

Laidojant Uršulę Prancišką, procesijų kelias buvo paženklintas tradiciniais amžinybės simboliais – piramidžių eilėmis. Ypač puošiamas jėzuitų bažnyčios fasadas. Šaltinyje buvo pažymėtas temstant atsiveriantis bažnyčios apšvietimo grožis. Šventovės fasade įvairių spalvų aliejinės lempos buvo simetriškai ir išradingai

38 Pytzel 2014: 238–239.

39 Laikinosios architektūros statiniai buvo statomi ir Myriuje, kur buvo šarvojami ir pagerbiami mirusieji prieš perkeltiant juos į Nesvyžį. Pavyzdžiui, mirus Onai Sanguškaitei-Radvilenei, Myriuje pastatytos kelios triumfo arkos (Chrościcki 1974: 83).

40 Apie ceremonialų erdves LDK ir kituose Europos miestuose žr.: Chrościcki 1993: 214–224; Zujienė 2006: 66–68.

41 Pavyzdžiui, Mikalojaus Faustino Radvilos laidotuvėse (*Diariusz odprawionego w Nieświeżu pogrzebu ś. p. ks[ie]cia Jmci Mikolaja Faustyna Radziwilla, wojewody nowogrodzkiego*, [1748]).

42 J. T. Radvilos laidotuvių dienoraštis, 1750. *AGAD. AR. Dz. XI. B. 168: 5–9.*

sukomponuotos, kad sudarytų įvairius inicialus ir kunigaikščių Višnioveckių, iš kurių buvo kilusi Radvilienė, herbą⁴³.

Panašiai buvo apipavidalintas ir Jeronimo Florijono kūno palydos kelias nuo vartų link jėzuitų bažnyčios. Jį ženklino ne tik kelios lempomis puoštų piramidžių eilės, bet ir efektui sustiprinti („dla większego jeszcze światła“) prie miesto mūrinių namų degę žibintai. Bažnyčios fasadą taip pat puošė aliejinės lempos⁴⁴. Panašiai procesijų kelias ženklintas ir laidojant Mykolą Kazimierą Radvilą Žuvelę. Velionio sūnus Karolis Stanislovas Radvila šia proga numatė įprastas simboliškai svarbias Nesvyžiaus vietas, kuriose turėjo būti sakomos gedulingos kalbos. Bažnyčia ir kelias turėjo būti apšviesti, kelyje pastatyta piramidžių⁴⁵. Jos ženklino ir gedulingos eisenos, lydinčios Onos Mycielskos-Radvilienės kūną, kelią⁴⁶.

Taigi Nesvyžiuje didikų laidotuvių proga buvo kuriami vizualiniai akcentai, kurie keitė įprastą miesto vaizdą. Erdvę pripildė simboliniai kunigaikščių galios, triumfo ir šlovės motyvai. Proginiai statiniai ir puošmenos buvo skirtos miesto centrą bei svarbiausius jo administracinius ir sakralinius statinius vienijančiam reginiui sukurti. Aprašymuose akcentuotas bendras miesto vaizdas, jo erdvės struktūravimas šviesa, pavyzdžiui, rašoma, kad miesto vartai iš abiejų pusių skoningai apšviesti. Pro juos praeinant atsiverdavo puikiausias apšviestų miesto gatvių vaizdas, rotušės ir kitų pastatų architektūra⁴⁷.

Sakralinės erdvės ir katafalkai

Mirus Radviloms, egzekvijos buvo ruošiamos įvairiose LDK ir Lenkijos Karalystės miestų bažnyčiose, Radvilų funduotose šventovėse. Puoštos ir procesijų kelyje lankytos bažnyčios. Kartais jų vaizdas smarkiai keisdavosi, interjerai, kaip ir kitų LDK diduomenės iškilmių atveju, buvo puošiami audiniais, įrengiami puošnūs katafalkai⁴⁸.

Svarbiausios iškilmės organizuotos Nesvyžiaus jėzuitų bažnyčioje. Jos vykdavo kelias ir daugiau dienų. Pagrindinis akcentas buvo katafalkas, kurio kompozicija kartais keisdavosi kasdien. Būtent vis naują bažnyčios apšvietimą ir besikeičiančius katafalko vaizdus minėjo Radvila Žuvelė dienoraštyje, aprašydamas tėvo laidotuves⁴⁹.

Mirus Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės motinai Onai Sanguškaitei-Radvilenei, Nesvyžiaus jėzuitų bažnyčia, jos altoriai buvo papuošti karmazino spalvos

43 Pranešimas iš Nesvyžiaus 1753 09 03. *Kuryer Polski*. 1753. Nr. III, Supplement.

44 Pranešimas iš Nesvyžiaus 1760 09 07. *Kuryer Polski*. 1760. Nr. 38, Addytament do Gazet.

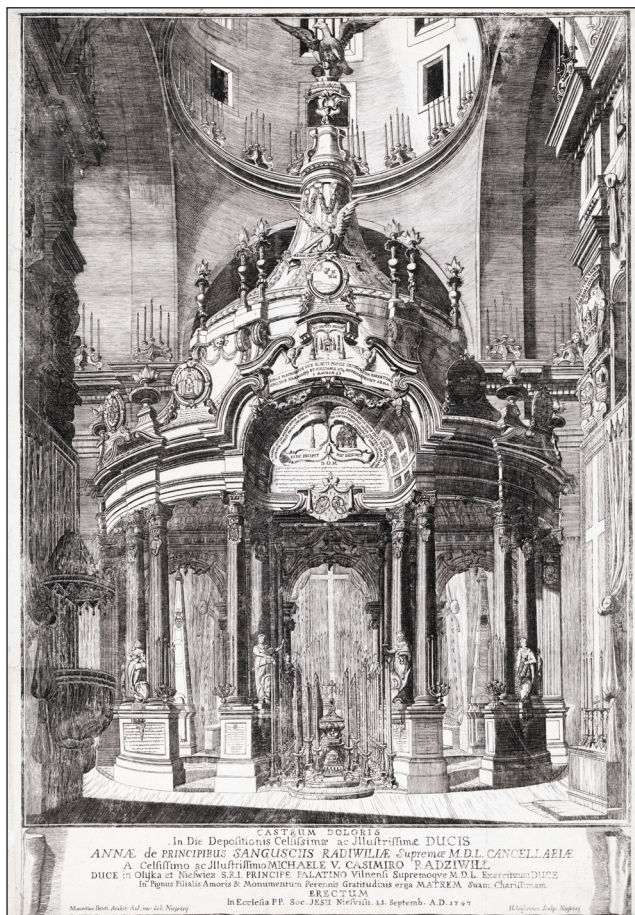
45 Nurodymai apie M. K. Radvilos Žuvelės laidotuves, 1763 05 16. *AGAD. AR*. Dz. 29. B. 11: 79–81.

46 *Opisanie pogrzebów* 2014: 48.

47 *Opisanie pogrzebów* 2014: 52.

48 Chrościcki 1974: 213; Wolański 2008: 428.

49 M. K. Radvilos Žuvelės dienoraštis. *AGAD. AR*. Dz. VI. Sygn. II-80a: 32–39; Chrościcki 1974: 213, 274–275.

1 pav. Hiršas Leibovičius. Onos Sanguškaitės-Radvilienės *castrum doloris* Nesvyžiaus jėzuitų bažnyčioje. 1750. Pagal Maurizio Pedetti piešinį. *Lietuvos dailės muziejus*, inv. Nr. G-11222

Portretą laikė LDK vaizduojanti figūra. Įrašas virš portreto interpretavo jį kaip pavyzdį palikuonims. Panašią reikšmę turėjo ir dar vienas motyvas – ateities kartas

akso mu aukso galionais⁵⁰. Pasirūpinta gausiu interjero apšvietimu⁵¹. Išpūdingas buvo ir kunigaikštieni i įrengtas katafalkas⁵². Ši *castrum doloris*, taip pat žinomą iš Hiršo Leibovičiaus graviūros, projektavo italas architektas Maurizio Pedetti, o jo idėjinę programą, manoma, kūrė Sanguškaitės marti literatė Uršulė Pranciška Radvilienė⁵³ (1 pav.). *Castrum doloris* buvo suteikta baroko laikais visoje Europoje populiari mauzoliejaus forma. Konstrukciją puošė herbai, alegorinės figūros ir daugybė mirusiąją ir jos giminę šlovinančių emblemu⁵⁴.

Kunigaikštienės *castrum doloris* kompozicija keista kasdien. Karstą su kūnu išnešus ir palaidojus nekropolyje, kanclerienei, jos simboliniam kūnui, viešojoje erdvėje atstovavo portretas. Jis buvo išstatytas virš katafalko, po mitra ir aksomo baldakimu.

50 „Opisanie aktu pogrzebowego <...> Anny z księżąt Sanguszków Radziwiłłowej“. *Kazania i mowy na walnym pogrzebowym akcie* <...>, w Wilnie: w drukarni JKMcI Akademickiej Societatis Jesu, 1750.

51 Ruošdamasis Onos Sanguškaitės-Radvilienės laidotuvėms Mykolas Kazimieras Radvila Žuvelė 1747 08 23 nurodė pirkti vaško ir Vilniaus jėzuitams užsakyti pagaminti žvakės. Užsakyta 16 vieno uolekties ilgio žvakių, 24 – trijų uolekčių ilgio, 300 – pusantros uolekties ilgio, 100 porų lietu žvakių. Matyt, žvakėms reikalingos lėšos buvo pakankamai didelės, nes kunigaikštis numatė skolintis pinigų, jei jų nepakaktų. Taip pat nurodyta iš Nalibokų atgabenti katafalkui skirtas lempas (*AGAD. AR. Dz. 29. B. 5: 697–699*).

52 Onos Sanguškaitės-Radvilienės katafalkas Nesvyžiaus jėzuitų bažnyčioje buvo išstatytas dar 1747 m. sausio mėnesį. Spaudoje pateiktas ir jo aprašymas (Pranešimas iš Nesvyžiaus 1747 01 18. *Kuryer Polski*. 1747. Nr. 530).

53 Chrościcki 1989: 256; Popiolek 2003: 144.

54 Katafalko įvaizdžius detalai aptarė, emblemu įrašus citavo Chrościcki 1989: 256–261, 266–268.

simbolizuojančios figūros, kopijuojančios portretą. Įrašas po portretu interpretavo nuostabiosios motinos, vertos atminimo, vaizdinį⁵⁵.

Taigi katafalko aprašyme matyti pakaitinis metoniminių ir metaforinių vaizdų taikymas ir jų derinimas. Onos Sanguškaitės *castrum doloris* metaforika pabrėžė jos aukštą kilmę, dorybes, atskleidė našlės, bažnyčių fundatorės, dvarų valdytojos tapatybę. Tai buvo vienas iš sudėtingiausių katafalkų Radvilų istorijoje, pasižymintis daugiaplaniu asmens įvaizdžio konstravimu.

Puošnūs katafalkai įrengti ir mirus Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės sūnui Jonušui Tadui Radvila. Jaunojo kunigaikščio laidotuvių aprašyme minima, kad pakeliui iš Olykos į Nesvyžių, Čanovičių cerkvėje, jėzuitai įrengė katafalką, ta proga šventovė buvo tinkamai apšviesta⁵⁶. Jonušo Tado egzekvijoms išpuošta ir Gardino jėzuitų bažnyčia. Ta proga po bažnyčios kupolu buvo pavaizduotas šv. Jonas ant erelio, kylantis į dangų. Žemiau mirusiojo portretą laikė angelas ir šv. Hubertas, ordino, kurį buvo gavęs kunigaikštis, globėjas. Dar žemiau šlovės alegoriją vaizduojanti figūra laikė Radvilų ir kunigaikščio motinos giminių – Višnioveckių – herbus, kunigaikščio kilmės ženklus ir jo šlovės pagrindą⁵⁷. Ant kelių pakopų katafalko vietoj karsto buvo pastatytas postamentas su insignijomis – mitra, Šv. Huberto ordinu, karininko špaga –, liudijančiomis karo vado karjeros pradžia⁵⁸. Katafalką puošė ir Religijos alegorija, ir jauno šeimos nario mirtį apraudantis šeimos „genijus“ – įprastas Radvilų iškilmių vaizduotės motyvas⁵⁹. Postamento apačioje „genijus“ ant marmuro rašė jaunojo kunigaikščio mirties datą. Aplink katafalką su postamentu pastatytos dorybių alegorijos. Konstrukcijos šonuose buvo keturi stulpai (kolosai), vainikuoti mitromis su Radvilų ir jiems giminingų šeimų herbais; tarp jų ir Sobieskių herbas, liudijantis karališkus giminės ryšius. Vaizdų reikšmę interpretavo citatos iš Šventojo Rašto ir kiti lotyniški įrašai. Jonušo Tado katafalkoje pritaikyti religiniai motyvai ir apoteoziniai vaizdiniai kūrė aukštos kilmės kunigaikščio įvaizdį, pabrėžė šventųjų globą ir dorybėmis grįstą jaunuolio gyvenimą. Gana sudėtingas buvo ir Jonušo Tado Radvilos katafalkas Nesvyžiaus bažnyčioje. Jį sudarė keturios kolonos su epitafijomis. Katafalką tradiciškai puošė giminingų šeimų herbai. Viršūnėje po baldakimu, kaip įprasta Radvilų katafalkų vaizdiniuose, sklاندė Radvilų erelis. Be to, išstatytas ir portretas su karinėmis insignijomis⁶⁰.

Gausiai dekoruoti buvo ir Uršulės Pranciškos Višnioveckytės-Radvilienės katafalkai. Jos egzekvijoms buvo pertvarkomos kelių bažnyčių erdvės. Pavyzdžiui, Varšuvos jėzuitų bažnyčios didysis altorius ištisai, nuo viršaus iki apačios, buvo padengtas aukso kutais apsiūtu karmazino spalvos aksomo audiniu. Jo centre žibėjo

55 „Opisanie krótkie Castru Doloris“. *Kazania i mowy...* 1750.

56 J. T. Radvilos laidotuvių dienoraštis, 1750. *AGAD. AR. Dz. XI. B.* 168: 6.

57 Pranešimas iš Gardino 1750 11 03. *Kuryer Polski.* 1750. Nr. 738.

58 Greičiausiai rengėsi karo vado karjerai. ATR vadovo Augusto III paskirtas petihorų kariuomenės vėliavininku: *AGAD. AR. Dz. XI. B.* 168: 1–3.

59 Apie šeimos genijų Radvilų iškilmių dekoracijose rašė Górska 2005: 117.

60 J. T. Radvilos laidotuvių dienoraštis, 1750. *AGAD. AR. Dz. XI. Nr.* 168: 9.

Višniovečių herbas. Tokie patys audiniai su insignijomis puošė ir keturis šoninius altorius. Katafalką taip pat ženklino Uršulės Pranciškos ir jos sutuoktinio Mykolo Kazimiero Radvilos herbai, liudijantys aukštą moters ir sutuoktinio kilmę⁶¹. Itin puošnus turėjo būti ir Uršulės Pranciškos laidotuviams pastatytas *castrum doloris* Nesvyžiaus bažnyčioje: laidotuves aprašiusiame spaudos tekste buvo rašoma, kad jis buvo „didingai pastatytas“ („*magnificentissime erygowany*“) ir kad jo bei visos bažnyčios puošnumas „su niekuo nepalyginamas“⁶². Tiesa, tokia daugeliui tuometinių švenčių aprašymų būdinga pagiriamoji retorika nebūtinai reiškė tikrąją katafalko prabangą. Vis dėlto Uršulės Pranciškos atveju katafalko sudėtingumą liudija ir papildomi šaltiniai – lėšos ir laikas, skirtas jo įrengimui, kelių meistrų dalyvavimas statinio gamyboje⁶³. Prabangų katafalko koloritą liudija Karaliaučiuje užsakyti įvairūs pigmentai, tarp kurių buvo ir brangių aukso dažų⁶⁴.

Vis dėlto dažniausiai katafalkai buvo paprastesni, komponuojami derinant portretą ir insignijas. Pavyzdžiui, mirus Mikalojui Faustiniui, palapinėje prie Rudavkos pastatytame katafalke velionio portretą vainikavo aukso galionais puoštas baldakimas, greta buvo „labai dailiai sudėlioti“ karo trofėjai⁶⁵. Jeronimo Florijono Radvilos laidotuviams įrengtame katafalke greta portreto buvo įstatytos insignijos ir velioniui priklausę Baltojo erelio bei Šv. Huberto ordinai⁶⁶. Mirus Radvilai Žuvelei, jo rūmuose Vilniuje įrengtas katafalkas buvo dengtas karmazino spalvos aksomo audiniu, ant pagalvėlių padėti kunigaikščio mitra ir ordinais⁶⁷.

XVIII a. pabaigoje LDK visuomenėje dažnai viešojoje erdvėje buvo raginama keisti laidotuvių papročius, atsisakyti jų prabangos⁶⁸. Radvilų laidotuvės iš esmės išliko tradicinės, bet katafalkai, tikėtina, komponuoti palyginti paprastai. Pavyzdžiui, 1787 m. pakamario Jeronimo Vincento Radvilos katafalko aprašyme pabrėžta, kad jis „veikiau dailus savo paprastumu nei didingas prašmatnumu“⁶⁹. Savitas šiame katafalke buvo istorinių daiktų pritaikymas. Ant raudonu aksomu dengto paaukštinimo išdėlioti daiktai iš kunigaikščio lobyno: graikų ir romėnų skydai, senoviniai ginklai ir šarvai, tarp jų ir imperatoriaus Maksimilijono I, suteikusių Radviloms kunigaikščių titulą, kardas⁷⁰. Mirusį, kaip ir daugeliu kitų atvejų, reprezentavo jo portretas⁷¹.

61 Pranešimas iš Varšuvos 1753 07 11. *Kuryer Polski*. 1753. Nr. 877.

62 Pranešimas iš Nesvyžiaus 1753 09 03. *Kuryer Polski*. 1753. Nr. III, Supplement.

63 Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės nurodymai rengiantis Pranciškos Uršulės laidotuviams, 1753. *AGAD. AR*. Dz. 29. B. 7: 446, 465.

64 Nurodymas iš Nesvyžiaus 1753 06 06. *AGAD. AR*. Dz. 29. B. 7: 446.

65 *Diariusz odprawionego w Nieświeżu pogrzebu ś. p. ks[ie]cia Jmci Mikołaja Faustyna Radziwiłła, wojewody nowogrodzkiego*, [1748].

66 Pranešimas iš Nesvyžiaus 1760 09 07. *Kuryer Polski*. 1760. Addyament do Gazet, Nr. 38.

67 Matuszewicz 1986: 217–219.

68 Jie paminėti ir Radvilų laidotuvių kalbose (Opisanie pogrzebów 2014: 75).

69 Opisanie pogrzebów 2014: 71.

70 Opisanie pogrzebów 2014: 71–72; Chrościcki 1974: 248.

71 Opisanie pogrzebów 2014: 92.

XVIII a. pabaigoje mirusio asmens atvaizdas vis dar išlaikė savo reikšmę katafalko konstrukcijoje ir buvo taikomas panašiai kaip ir anksčiau: dažnai išstatomas, kai kūnas išnešamas iš pagrindinės bažnyčios erdvės ir palaidojamas nekropolyje (taip įvyko 1787 m. laidojant Oną Liudviką Mycielską-Radvilienę). Portretai buvo užsakomi ir mažiau įtakingų giminės narių laidotuvėms. Pavyzdžiui, tikriausiai šiai progai Karolio Stanislovo Radvilos dailininkas Steponas Cibulskis nutapė 1782 m. mirusio Martyno Mikalojaus Radvilos portretą⁷².

Taigi Radvilų, kaip ir kitų LDK ir Lenkijos karalystės didikų, katafalkuose naudojami portretai, taip pat su amžinybės simbolika susiję motyvai, insignijos ir heraldiniai vaizdai, kurie liudijo mirusiųjų kilmę, pabrėžė aukštą jų giminės statusą. Radvilų *castrum doloris* kompozicijose mirties vaizdiniai taikomi retai arba bent neakcentuojami aprašymuose ir kituose šaltiniuose. Pavyzdžiui, Leibovičiaus graviūroje kaukolių simboliai vos žiūrimi tarp alegorijų ir emblemų, puošusių mauzoliejų. Katafalkuose kuriami apoteoziniai vaizdiniai, mirusiojo asmens dorėbių, grindžiančių amžinąjį gyvenimą, įvaizdžiai. Portretai, plačiai naudoti per laidotuves sakralinėse erdvėse, taip pat traktuotini kaip mirtį neigiantys atminties įrankiai⁷³.

Castrum doloris aprašymuose atsiskleidžia ir jų vizualinis patyrimas, minimas gedulingas ir kartu didingas sakralinių erdvių vaizdas⁷⁴. Aprašymuose įvardijamos spalvos, šviesos, reginio komponentų derinimas. Pavyzdžiui, apie Jonušo Tado Radvilos katafalką Nesvyžiaus bažnyčioje rašoma, kad konstrukcija dekoruota tauriomis, jaunam kunigaikščiui priderančiomis spalvomis. Kolonos padengtos veidrodeliais, kad spalvos atsispindėtų⁷⁵. Laidotuvių iškilmų stebėtojai dažnai atkreipdavo dėmesį į žvakų ir lempų šviesų gausą bažnyčioje. Pavyzdžiui, aprašant Jonušo Radvilos egzėkvijas Gardino jėzuitų bažnyčioje pažymėtos „dailia simetrija“ išdėliotos lempos ir žvakės bei nuo jų krintantys šešėliai⁷⁶. Apšvietimas kartais projektuotas atsižvelgiant į bažnyčios interjero ypatumus. Pavyzdžiui, rengiant Jeronimo Florijono Radvilos *castrum doloris*, Nesvyžiaus jėzuitų bažnyčios interjeras lempomis nepuoštas, nes jos galėjo užgožti neseniai sukurtą puikią bažnyčios sienų tapybą („dla wnętrzej swej ozdoby i przedniego malowania nie był ad intra, tylko ad extra iluminowany“)⁷⁷.

Iškilmų aprašymų autoriai dažnai gėrėjosi katafalkų formomis. Pavyzdžiui, apibūdinant Onos Sanguškaitės katafalką Nesvyžiuje pažymėta, kad jis yra ypatingos

72 Stepono Cibulskio darbų sąrašas. *BNIA*. F. 694. Ap. 1. B. 64: 21.

73 Belting 2014: 137.

74 Jonušo Tado Radvilos egzėkvijoms papuošta Gardino jėzuitų bažnyčios erdvė, anot spaudos pranešimo, buvo „gedulingos išvaizdos“ (Pranešimas iš Gardino 1750 11 03. *Kuryer Polski*. 1750. Nr. 738).

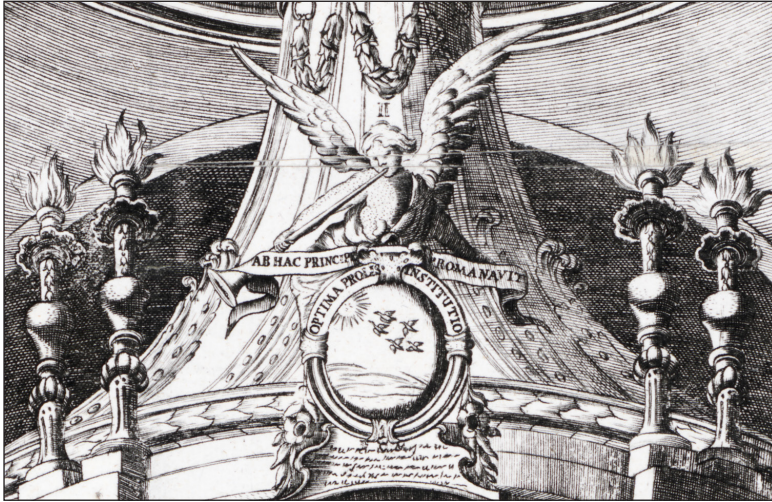
75 J. T. Radvilos laidotuvių dienoraštis, 1750. *AGAD. AR*. Dz. XI. Nr. 168: 9.

76 Pranešimas iš Gardino 1750 11 03. *Kuryer Polski*. 1750. Nr. 738.

77 Pranešimas iš Nesvyžiaus 1760 09 07. *Kuryer Polski*. 1760. Addytament do Gazet, Nr. 38.

ir didingos išvaizdos („osobliwsza i wielka apparencja“)⁷⁸. Kitur minima, kad įrenginys puikios architektonikos ir kad jį stebint atsiveria puiki perspektyva⁷⁹.

Castrum doloris vizualinis patyrimas užfiksuotas ir Leibovičiaus graviūroje. Ją galima laikyti savotiška regėjimo metafora. Čia išvelgiami keli žiūros režimai: aprašomasis, detales fiksuojantis matymas ir vadinamoji sakadiška žiūra, perėjimas nuo vieno fokusuojančio taško prie kito⁸⁰ (2 pav.). Taigi galima pastebėti detales, kurias

2 pav. Hiršas Leibovičius. Onos Sanguskaitės-Radvilienės *castrum doloris* fragmentas

raižinio autorius pavaizdavo apšviestas ir aiškias. Tačiau kai kurie įrašai prarado skaitomumą ir išbaigtumą, virto laisvomis, kiek pavilnijančiomis linijomis. Tokį regėjimo patyrimą fiksavusiam autoriui svarbus buvo bendras reginio vaizdas.

Išvados

Radvilų laidotuvių reginiai keitėsi atsižvelgiant į ritualo dinamiką, jo erdvinį kontekstą. Daugiausia dėmesio buvo skiriama Nesvyžiaus ir jo prieigų iškilmingam regiui sukurti. Emblemika ir kiti atvaizdai daugiausia naudota katafalkuose, bažnyčių interjeruose, čia komponuoti gausūs metaforiniai ir metoniminiai motyvai. Kaip ir kitų LDK didikų iškilmių atvejais, per Radvilų laidotuves plačiai taikyti heraldiniai motyvai, insignijos. Jų kompozicijos padėjo išreikšti mirusiojo ir giminės galią ir statusą.

Apibendrinant anksčiau atliktus tyrimus ir naujus duomenis galima teigti, kad Radvilų laidotuvių tradicijoje karinės vaizduotės elementai buvo svarbesni, nei liudijo ankstesni tyrimai, akcentavę antikinų vaizdinių svarbą. Dažnas karo rekvizitų naudojimas rodė ryšį su LDK bajorišku etosu, kultūriniu bajoro-kario vaizdiniu. Taip pat pastebima giminės atminties motyvų svarba laidotuvių dekore. Kiekvienų iškilmių dekore buvo su mirusiu asmeniu susietų įvaizdžių, tačiau bendras motyvų

78 „Opisanie krótkie Castru Doloris“. *Kazania i mowy...* 1750.

79 Ten pat.

80 Jay 1998: 7, 14.

arsenas ir taikymo principai kartojosi ir atitiko (kaip ir buvo galima tikėtis) LDK laidotuvių vizualinės retorikos tradiciją.

Nors laidotuvių aprašymuose jų dekoru motyvams įvardyti skirta nemažai dėmesio, svarbiu laikytas ne tik jų atpažinimas. Laidotuvių retorikoje buvo aiškiai numatytas žiūrovo vizualinis patyrimas, kuris nuolat keitėsi vykstant laidotuvių ritualams. Iškilmių aprašymų autoriai pastebėjo ir kartais komentavo spalvų, pavidalų, jų erdvinių santykių išraišką. Iškilmėse buvo numatytas dinamiškas stebėjimas, žiūrovo pozicijų kaita, fokusuotas atskirų detalių matymas ir vadinamoji sakadiška žiūra. Apibendrinant galima pasakyti, kad Radvilų iškilmės atskleidė baroko kultūros įtaigą, kuri gana plačiai rėmėsi žiūrovo vizualiniu patyrimu.

Gauta 2017 12 11

Priimta 2017 12 14

Santrumpos

AGAD – Centrinis senųjų aktų archyvas Varšuvoje

AR – Radvilų archyvas (Centriniame senųjų aktų archyve Varšuvoje)

BNIA – Baltarusijos nacionalinis istorijos archyvas Minske

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

1. Balaišytė, L. „Marcijono Mykolo Oginskio dorybių portretas“: apie didiko vaizdinį XVIII a. proginėje literatūroje. *Menotyra*. 2012. T. 19. Nr. 4: 301–309.
2. Balaišytė, L. *Theatrum publicum dolori*. Kilmingųjų laidotuvės XVIII a. Vilniuje. *Ars memoria*. Ser. *Dailės istorijos studijos* 3. Sud. L. Balaišytė, A. Kaladžinskaitė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2008: 9–23.
3. *Baroque Style in the Age of Magnificence 1620–1800*. Ed. M. Snodin, N. Llewellyn. New York: Victoria and Albert Museum, 2009.
4. Bell, C. *Ritual Theory, Ritual Practice*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2009.
5. Belting, H. *Historia twarży*. Przetłóżył T. Zatorski. Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, 2014.
6. Betlej, A. „Sprawy pogrzebowe księcia Pawła Karola Sanguszki. Przyczynek do badań nad sztuką funeralną w Polsce w drugiej połowie XVIII wieku. *Sztuka kresów wschodnich. Materiały sesji naukowej*. T. 4. Red. A. Betlej, P. Krasny. 1999: 61–70.
7. Chrościcki, J. A. O antykizujących pogrzebach Radziwiłłów. *Miscellanea historico-archiwistyczna*. T. II: *Radziwiłłowie XVI–XVIII wieku: w kręgu polityki i kultury*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1989: 251–268.
8. Chrościcki, J. A. Przestrzeń ceremonialna w nowożytnym mieście. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej*. 1993. Nr. 41, z. 2: 214–224.
9. Chrościcki, J. A. *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1974.
10. Ciesielski, T. Pogrzeby wojskowe w czasach saskich. *Wesela, chrzciny i pogrzeby w XVI–XVIII wieku. Kultura życia i śmierci*. Red. H. Suchojad. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001: 217–234.
11. Górska, M. Dwór i familia. Wizerunek magnaterii w dekoracji okazjonalnej XVIII stulecia. *Dwory magnackie w XVIII wieku*. Red. T. Kostkiewiczowa, A. Ročko. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2005: 111–136.
12. Jay, M. Scopic Regimes of Modernity. *Vision and Visuality*. Ed. H. Foster. Washington: Bay Press, 1988: 3–23.

13. Jankowski, R. Śmierć matki i bliskich Michała Kazimierza Radziwiłła w świetle jego diariusza. *Miscelanea Historico-Archivistica*. T. XXII. 2015: 202–217.
14. Janonienė, R. Laidotuvių išskilmės Vilniaus bernardinų bažnyčioje XVII–XIX amžiais. *Iskilmės ir kasdienybė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir jos kontekstuose*. Ser. *Acta Academiae Artium Vilnensis*. T. 54. Sud. A. Paliušytė, T. Račiūnaitė. Vilnius, 2009: 27–40.
15. Koslowski, C. M. *The Reformation of the Dead: Death and Ritual in Early Modern Germany, 1450–1700*. New York: St Martins, 2000; Palgrave Macmillan, 1999.
16. Koutny-Jones, A. *Visual Cultures of Death in Central Europe. Contemplations and Commemoration in Early Modern Poland-Lithuania*. Leiden, Boston: BRILL, 2015.
17. Manyś, B. *Uroczystości rodzinne w Wilnie za Augusta III (1733–1763)*. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 2014.
18. Matuszewicz, M. *Diariusz życia mego*. T. 2. Oprac. B. Królikowski. Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986.
19. Morka, M. Uroczystości pogrzebowe w Wilnie po śmierci Augusta II. *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*. Pod redakcją J. Kowalczyka. Warszawa: Instytut kultury, 1995: 147–162.
20. Matuškaitė, M. *Išėjusiems atminti. Laidosena ir kapų ženkliniai LDK*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009.
21. Opisanie pogrzebów Anny z Mycielskich Radziwiłłowej i Hieronima Wincenta Radziwiłła. Nieswiesz 1787 r. *Gębickie zapiski historyczne. Od Anny z Mycielskich Radziwiłłowej do gen. Stanisława Rostworowskiego*. Red. B. Janik, S. J. Rostworowski. Gębice: Gmina Pępowo, 2014: 42–102.
22. Paknys, M. *Mirtis LDK kultūroje XVI–XVII a.* Vilnius: Aidai, 2008.
23. Pietrzak, J. Pomędzy idealizmem a pragmatyzmem – postać Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej w kręgu rodzinnej pamięci. *Słupskie Studia Historyczne*. 2012. T. 18: 85–100.
24. Pietrzak, J. Dziedzic królewskiej purpury. Słowo i obraz w propagandowych działaniach Michała Kazimierza Radziwiłła „Rybeńki“ względem przejścia dziedzictwa Sobieskich. *Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne*. 2016. Nr. 14(3): 99–131.
25. Popiołek, B. *Kobiety świat w czasach Augusta II: studia nad mentalnością kobiet z kręgów szlacheckich*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2003.
26. Pytzel, K. Obchody setnej rocznicy odsieczy wiedeńskiej jako przykład polityki historycznej czasów Stanisława Augusta. *Sarmacka pamięć. Wokół bitwy w Wiedniu*. Red. B. Dybaś, A. Woldan, A. Ziemiańska. Warszawa: Muzeum pałacu Jana III w Wilanowie, 2014: 223–246.
27. Rok, B. *Zagadnienie śmierci w kulturze Rzeczypospolitej czasów saskich*. Wrocław: Wydawnictwo uniwersytetu Wrocławskiego, 1999.
28. Stojek-Sawicka, K. Rola i miejsce utworów panegirycznych w kształtowaniu się wyobraźni Domu Radziwiłłowskiego w XVIII wieku. *Staropolski ogląd świata*. Wrocław 2004: 181–195.
29. *Vision in Context – Historical and Contemporary Perspectives on Sight*. Ed. T. Brennan, M. Jay. New York, Abingdon: Routledge, 1996.
30. Wolański, F. Radziwiłłowskie uroczystości funeralne w XVIII wieku na tle zwyczajów pogrzebowych w Rzeczypospolitej. *Socialinių tapatumų reprezentacijos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūroje*. Ser. *Dailės istorijos studijos* 4. Sud. A. Paliušytė. Vilnius, 2010: 422–430.
31. Zerner, H. Looking for the Unknowable. The Visible Experience of Renaissance Festivals. *Europa Triumphans: Court and Civic Festivals in Early Modern Europe*. Ed. R. Mulryne, H. Watanabe-O’Kelly, M. Shewring. Aldershot, Burlington: Ashgate, 2004: 75–102.
32. Zielińska, T. Propaganda świętości domu radziwiłłowskiego epoki Michała Kazimierza Radziwiłła Rybeńki w ówczesnych „środkach masowego przekazu”. *Między Wschodem a Zachodem. Rzeczpospolita XVI–XVIII w. Studia ofiarowane Zbigniewowi Wójcikowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. T. Czynczewska-Hennel i inn. Warszawa: Wydawnictwa Fundacji „Historia pro Futuro”, 1993: 205–214.
33. Zujienė, G. Ceremoniał ingresu biskupów wileńskich w XVII–XVIII wieku. *Barok. Historia. Literatura. Sztuka*. 2006. T. XIII/1(25): 59–77.
34. Папко, В. Слава і жалоба Дому князёў Радзівілаў: урачыстыя пахаванні часоў „Пане Каханку“. *Магнацкі двор і сацыяльнае ўзаемдзяненне (XV–XVIII стст.)*. Мінск: Медысон, 2014: 421–427.

Aistė Paliaušytė

Visuality in funeral solemnities of the Radvila (Radziwiłł) family in the 18th century

Summary

The research is focused on the funeral solemnities of the Radvila (Radziwiłł) family, including those to which no proper attention has been paid so far in historiography. Attempts are made to reconstruct and evaluate the visuality of the Radvila's funeral and compare it to the tradition of other nobility solemnities in the Grand Duchy of Lithuania.

The scenery of the Radvila solemnities changed according to the course and spatial context of the rituals. The most of attention was paid to arrangement of a solemn view in Nesvizh and its approaches. Emblems and other images were applied mostly in church interiors and catafalques. Heraldic motives, insignia were extensively applied, metaphoric and metonymic motives were integrated. Catafalque compositions resounded the virtues of the deceased, expressed their eminent background and status.

After studying the cases of funeral solemnities of the Radvila family, it can be stated that elements of military visualization were more important than it had been witnessed by earlier research. Such often applied military requisites expressed a connection to the nobility ethos of the Grand Duchy of Lithuania, a cultural image of a nobleman-warrior. The importance of the family memory motives in the funeral décor was also noticed. Although images related to a deceased person were used in the décor of solemnity, the general scope of the motives and their application principles reiterated and were in line with the visual rhetoric tradition of funerals in the Grand Duchy of Lithuania.

Although a lot of attention was paid to listing of the décor motives in funeral descriptions, not only their recognisability was considered important. The funeral rhetoric foresaw some visual experience for the viewer, which changed continuously while conducting funeral rituals. The authors of solemnity descriptions noticed and sometimes commented on effects of illumination, shapes and their spatial relations. Dynamic observation, change of a viewer's position, focused viewing of separate details and the so-called saccadic viewing were foreseen for solemn events. In summary, it can be stated that the research of the Radvila family solemnities revealed the suggestibility of the Baroque culture that was based on a viewer's visual experience.

KEYWORDS: Radvila (Radziwiłł) family, funeral ritual, visual culture, 18th century, Grand Duchy of Lithuania